

BOHEMISTIKA

Příznivou shodou okolností stál u zrodu jazykovědné bohemistiky na filosofické fakultě *František Trávníček*, vědecká i vychovatelská osobnost mimořádného významu. Dychtivě studenty získával láskou ke svému oboru, hlubokým vhladem do jazykové struktury a rovnoměrnou pozorností, kterou dovedl věnovat všem jazykovým disciplínám. Trávníček nebyl jen povoláním pokračovatelem vědeckých snah Jana Gebauera a Josefa Zubatého, nýbrž zaujal v dějinách naší jazykovědy jedno z předních míst. Z jeho spisů mezi válkami nemůžeme se nezmínit o dvoudílné studii *Neslovesné věty v češtině*. Trávníčkova *Historická mluvnice československá*, založená jak na studiu literárních památek, tak – průkopnický – na rozboru jevů nářečních, poskytuje cenné svědectví o tvarové vytríbenosti češtiny už v dobách nejstarších. (V názvu se obrází někdejší dobové pojetí jazyka „československého“.) *Vášův-Trávníčkův Slovník jazyka českého* byl dlouho jediným moderním středním slovníkem v Československu a platil za zdroj poučení lexikálního, a nadto též tvaroslovného a ve své době i pravopisného. Za druhé světové války stala se Trávníčkova „jazyková zákampí“, jak byly nazvány popularizační sloupky v novinách, účinnou formou národního uvědomování.

Na stoličce zesnulého profesora Václava Vondráka byl z Prahy povolán od letního semestru 1928/1929 tehdy mimořádný profesor srovnávací slovanské jazykovědy *Bohuslav Havránek*, druhá osobnost utvářející profil brněnské bohemistiky. V Brně vypracoval tento slavista svá nejvýznamnější díla vědecká. Angažoval se rozhodným způsobem za obranu spisovné češtiny proti novodobému purismu, vyložil její vývoj a podal podrobně a přitom dynamicky souborný obraz českých nářečí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (*Vývoj spisovného jazyka českého; Nářečí česká – obojí je součástí Československé vlastivědy; jeho průkopnické předválečné stati jsou nejlépe přístupny ve výběru Studie o spisovném jazyce z r. 1963*). Ostatně problematika spisovného jazyka byla častým námětem Havránkových přednášek; jeho dílo je pro ni základem koncepčním, metodickým i materiálovým. Spolu s někdejším absolventem brněnské filosofické fakulty profesorem Aloisem Jedličkou napsal *Českou mluvnici*, která se stala základem jazykového vyučování na všech stupních českých škol.

Zatímco Trávníček spájel metody mladogramatiků – klasické to školy jazykovědné – s postupy moderní jazykovědy funkční a systémové, patří jeho mladší kolega Havránek přímo k zakladatelům pražské jazykové školy. Už z toho jasně vyplývá, že označení *Pražský lingvistický kroužek* třeba chápat v jeho prostě vymezujícím smyslu vůči zahraničí, nikoli v úzkém významu místní příslušnosti. Z *Pražského lingvistického kroužku* se rozvinula pokroková linie české jazykovědy: jeho principy nezůstaly jen zajímavým teoretickým pokusem, ale ovlivnily plodně téměř všechny jazykovědné disciplíny, i když pochopitelně ne všechny stejnou měrou a nikoli všechny zároveň.¹

¹ O situaci v brněnské bohemistice mezi válkami a za druhé světové války píše podrobněji někdejší student a asistent, později profesor filosofické fakulty v Brně *Bořivoj Novák* v článku *Slovanská jazykověda na filosofické fakultě v Brně* (SPFFBU A 1958, str. 111 n.); srov. též rusky psanou stať na totéž téma ve sborníku *Universitas Brunensis, Brno 1969*, str. 48 n. (autorem je *Bořivoj Novák* s kolektivem) – tam viz i bibliografické údaje.

Pro dobu po r. 1945 je charakteristický rozmach bohemistických bádání, podmíněný několika závažnými okolnostmi.

Na filosofické fakultě působí dále učitelé, jejichž vědecké jméno je spolehlivou zárukou intenzivní výchovy nové badatelské generace. Akademik Trávníček publikuje už v roce 1948 a 1949 Mluvnici spisovné češtiny I, II — dosud naši nejobširnější syntetickou gramatiku. Později vydaná Skladba jako první součást nové Historické mluvnice české byla v slovanské filologii dílem jedinečným, vysvětlujícím příčiny a podmínky vzniku české syntaktické soustavy. Svazky filosofické fakulty v Brně s akademikem Havránkem nebyly ani po jeho povolání do Prahy přervány: Havránek pomáhá školit brněnské aspiranty, posuzuje habilitační práce a připravuje publikační možnosti. O bohemistiku se velmi zasloužil etymolog světového formátu, žák Josefa Zubatého Václav Machek, a to především Etymologickým slovníkem jazyka českého (v původním vydání: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského).

Dozrávala též nová badatelská generace poválečná. Bylo tomu tak především na poli, které připravili už před válkou Bohuslav Havránek a František Trávníček, na poli dialektologie. Profesorem byl ustanoven *Adolf Kellner*, autor monografie Štramberské nářečí (už z neblahého roku počátku okupace) a válečné studie Východolašská nářečí. Oba učitelé a tvůrce první realizace se stávají zakladateli dialektologické školy, v níž byly postupně zpracovány uzlové body moravských nářečí: jednomu z centrálních hanáckých dialektů věnuje monografii *František Kopečný* (nyní vedoucí Kabinetu jazyků ČSAV, pracoviště Brno), dolským nářečím *Jaromír Bělič* (nyní profesor v Praze), několik dialektů podrobně zachytil *František Svěrák* (emeritní profesor pedagogické fakulty v Brně), z mladší generace píší své monografie *Arnošt Lamprecht* (Opavsko, zvlášť též slovník), *Josef Skulina* (Hranicko) a *Antonín Vašek* (Valašsko — především se zřením k otázkám kolonizace).

Jména posledních tří badatelů nás uvádějí do souvislosti s dalším charakteristickým rysem poválečného vývoje jazykovědné bohemistiky v Brně. Je jím založení pobočky (dnes: pracoviště) Ústavu pro jazyk český ČSAV. Stalo se tak v říjnu r. 1952. S vzácnou podporou ředitele ÚJČ v Praze akademika Havránka ji založil *Adolf Kellner*, po jeho předčasném skonu (1953) přejímá její vedení *František Trávníček*, jejími pracovníky se stávají nejprve *Josef Skulina* a *Jan Chloupek*. Brněnské dialektologické středisko (původně fakultní) se tak nyní zařazuje do celostátních výzkumných plánů, které počítají s přípravou českého jazykového atlasu (terénní výzkum byl v r. 1972 dokončen). Takové společné úsilí i prostá existence pobočky značně zmenšily nebezpečí provincialismu. V důsledku velkorysého postoje našeho státu k materiálnímu rozvoji vědy a výzkumu dochází tedy řada i na takové úkoly, které se dřívější společnost neosmělila řešit. V brněnské pobočce ÚJČ působí krátkodobě bohemista *Stanislav Králík*, dialektolog *Pavel Jančák*, podobně *Mirek Čejka*, v jazykové poradně *Marie Vieweghová*, slovakista *Josef Stolc*, delší dobu zde pracují *Milan Jelínek* (i po přechodu na fakultu se podílel na zpracování slovtvorby v kruhu vedeném *Milošem Dokulilem* — též absolventem brněnské fakulty), dialektolog *Dušan Šlosor* a autor těchto řádků (až do r. 1969). Vedení jak katedry, tak akademického pracoviště bylo po úmrtí Trávníčkové svěřeno *Arnoštu Lamprechtovi*, profesoru českého jazyka a slovanské dialektologie. V pobočce se pozvolna pracovává závažné metodologické novum: tradiční teritoriální dialekt je chápán a analyzován jako jedna ze strukturních „náplní“ mluvené řeči: vedle jevů

systémových se sledují také jevy podmíněné mluveností nářečních promluv (Jan Balhar, Jan Chloupek, Věra Michálková). Dále se řeší otázky pomezí dialektů (Josef Skulina), vztahy mezi jazykem a nářečními „v kontaktu“ (Antonín Vašek – po jistou dobu pracovník filosofické fakulty); významného úspěchu bylo dosaženo při zpracování místních jmen (především zásluhou Rudolfa Šrámka, srov. Místní jména na Moravě a ve Slezsku I, Praha 1970, která vydává ve spolupráci s Ladislavem Hosákem).

Kromě dialektologie, která je se zřením k celostátním úkolům nejlépe zabezpečena i po stránce personální, stalo se Brno též syntaktickým střediskem uznávaného významu. Hlavní podíl na tom mají *Jaroslav Bauer*, autor obsáhlé knihy *Vývoj českého souvětí* (1960), a dále *Miroslav Grepl*, autor průkopnické monografie *Emocionálně motivované aktualizace v syntaktické struktuře výpovědi* (1967). První z nich zpracoval souvětí, druhý jednoduchou větu v syntetické práci *Skladba spisovné češtiny* (1972; první vydání jako skriptum je z r. 1964). Dílo vyniká jak bohatostí dokumentace, tak promyšleností koncepce. Profesor Bauer, iniciativní člověk nevšední pile, předčasně zesnul r. 1969. V roce 1972 vyšel soubor jeho statí publikovaných v celém slavistickém světě *Syntactica slavica*. Jaroslav Bauer stačil vychovat i několik nadaných žáků; jmenujme za všechny Jiřího Blažka, působícího na pedagogické fakultě UJEP. Významnou syntaktickou koncepcí (čeština je tu nezřídka prostředkem, nikoli cílem poznání) představuje i dílo Františka Kopečného, především jeho kniha *Základy české skladby* (1958, znovu 1962). Péčí Jaroslava Bauera, po něm Miroslava Grepla, Radoslava Večerky a dalších bohemistů, dále rusistů Romana Mrázka, Stanislava Žaži a dalších byla v Brně v pětiletých intervalech uspořádána tři syntaktická symposia s mezinárodní účastí.

Podnětný vliv mělo studium skladby spisovného jazyka (a též výše uvedené chápání dialektu jako mluvené řeči) na výzkum nářeční syntaxe, v této šíři v slavistickém světě ojedinělý. Věra Michálková (z ÚJČ) vydala *Studie o východomoravské nářeční větě* a Jan Chloupek pojednává o nářeční výpovědi i nářečním souvětí ve spise *Aspekty dialektu* (obě r. 1971); třetí spis – tentokrát o syntaxi českých dialektů ve Slezsku – z pera Jana Balhara (z ÚJČ) – je v tisku. Předchůdcem těchto studií byla celá desítka článků ze skladby moravských nářečí docenta Aloise Gregora (1888–1971). Tento obětavý učitel spojoval svým působením dobu před II. světovou válkou s dobou poválečné výstavby.²

Dialektologická erudice přispěla též k významnému prohloubení fonologických studií *Arnošta Lamprechta*. Doplnují – a to nejen obsažené v souborné knize *Vývoj fonologického systému českého jazyka* (1966) – výsledky dosavadních fonologických výzkumů právě důsledným zřetelem k faktorům vývojovým a ke stavu v dialektech. Porůznu podal Lamprecht výklad fonologického systému různých dialektů, a to vždy se zřetelem k širším souvislostem. Tvořením slov ve staré češtině se soustavně obírají Dušan Šlosar, Zdenka Rusínová a slovakistka Jarmila Bartáková. Jejich zásluhou nacházejí moderní koncepce své uplatnění také při hodnocení staršího stavu jazyka. První ze jmenovaných, dobrý znalec starých textů, je nadto autorem morfologické části souhrnných skript o vývoji českého jazyka. Sémantické otázky zkoumá Mírek Čejka.

² Podrobně viz v článku Radoslava Večerky, *Tschechische Arbeiten zur slavischen Syntax nach 1945*, *Die Welt der Slaven* 14, 1969, str. 227–293.

Stylistice věnuje svůj odborný zájem Milan Jelínek (od r. 1971 znovu v ÚJČ), a to jak stylistickým prostředkům (tu i vývojově), tak funkčním stylům (zvláště odbornému), dále stylistické terminologii i obecným otázkám stylistiky. Přitom sleduje většinou aspekt syntaktický.

K mladší generaci patří dialektolog Karel Fic (z ÚJČ), Marie Krčmová (zpracovala městskou mluvu brněnskou, a to s použitím metod statistických), Karel Pala (odborník v algebraické lingvistice).

Otázky jazykové kultury byly sledovány tak, aby s nimi a s jejich řešením byla seznamována nejširší veřejnost. Od r. 1956 vycházejí v deníku Rovnost téměř pravidelně jazyková okénka, zákampí, od r. 1967 jazyková zrcátka (rediguje Věra Michálková z ÚJČ). Jako knížky vyšly soubory Jazykové zákampí od Františka Trávníčka (1961), Pověry o češtině od Jana Chloupka (1968) a zájmová publikace O jazyku a stylu novin od Milana Jelínka (1957). Nemálo popularizačních příspěvků najdeme v různých časopisech (např. Dušan Šlosar a Zdenka Rusínová píší o jazyce pravidelně v revui Věda a život).

Jan Chloupek